

ZAJAC, Peter: SLOVENSKÉ KARGO. Bratislava : Kalligram, 2016. 319. s.

Aj keby sa na prvý pohľad mohlo zdať, že *Slovenské kargo* je len súborom štúdií a článkov, ktoré Peter Zajac napísal za ostatných niekoľko rokov, nie je to tak. Kniha tvorí premyslený a kompozične pevne zviazaný celok, čo z nej, spolu s koncízny obsahom, robí vedeckú prácu monografického charakteru. Pokúsím sa túto zviazanosť identifikovať a tým ukázať, že Zajacovo uvažovanie má spoľahlivý metodologický základ, ktorý vyrastá z jeho doterajšieho literárnoteoretického uvažovania a posúva ho o kus ďalej.

Ak som vyššie spomenul kompozíciu celej knihy, tak jej východiskom je reflexia o ideí/zmysle akadémie a univerzity a v tomto rámci aj reflexia o zmysle humanitných vied. Ide na jednej strane o aktuálnu a v ostatnom čase bohatu diskutovanú, ba priam explozívnu tému. Na tejto úrovni je úvodný text vyjadrením autorovo postoja k problému. V kompozícii celku monografie však, myslím si, plní inú funkciu. Jej pozícia „otváracieho čísla“ je predovšetkým recepčným návodom, zdôvodnením toho, čo bude nasledovať, to všetko v podobe sui generis „utvrdenia sa“ o zmysle vlastnej práce humanitného vedca a pozície kritického intelektuála. Uvažovanie o poslaní akadémie a univerzity ako priestoru pre slobodné bádanie vyúsťuje do polemiky s pragmatickým a prakticistickým chápaním vedy ako produkcie **užitočných** vynálezov a patentov a vzdelania ako obsluhy pracovného trhu. Ruka v ruke s tým a práve na pozadí politickej (a médiami živenej) posadnutosti „užitočnosťou vedy“, formuluje Zajac svoje presvedčenie, že „*zmysel a podstata*“ humanitných a spoločenských vied spočíva a „*bude v stále väčšej miere spočívať (...)* v rozvíjaní kultúrnosti. *To im dáva základnú spoločenskú legitimitu...*“ (s. 20). V duchu tohto presvedčenia a v intenciách takto založenej legitimacy svojej vlastnej práce humanitného vedca, Zajac píše a na prečítanie ponúka výsledky svojho vedeckého výskumu.

V prítomnom súbore dominuje sonda do obdobia zrodu modernej slovenskej literatúry a kultúry, zrodu prvých predstáv o slovenskom národe i obdobia prvých pokusov o slovenskú vedu – do 19. storočia. Nie je to však sonda historika sociálnych dejín a veľkých spoločenských (historických) udalostí, ale sonda historika kultúry a v jej rámcach literatúry, na pôde ktorej a cez ktorú sa tie vyššie zmienené pokusy uskutočňovali. Aj táto časť má svoje „uvádzacie číslo“. Je ním metodologická štúdia o problematike latencií v (nielen) „slovenskom“ dlhom 19. storočí. Koncept latencií, ako metodologický nástroj, umožňuje efektívny historiografický postup nasmerovaný voči zaužívanému a dlhé roky stabilnému konštruktú dejín ako lineárnej postupnosti historických udalostí, sukcesívne zoradených na chronologickej osi. Tento tradičný konštrukt dejín je totiž založený na reflexii „viditeľných“, evidentných udalostí a produkuje predstavu, že historiografická evidencia a interpretácia tohto viditeľného je rekonštrukciou skutočného diania v jeho úplnosti. Navýsost' problematický je takýto metodologický postup a z neho rezultujúci konštrukt v literárnej historiografii. Na ňom založená reflexia dejín literatúry totiž zachytáva len to, čo Dalibor Tureček nazýva manifestovanou recepciou a bokom zostáva všetko, čo zostalo mimo verejného/oficiálneho komunikačného okruhu. Zajac preto pregnantne upozorňuje na oscilovanie literárnohistorických javov medzi latentným a patentným (skrytým a zjavným), čo mu umožňuje narušiť

lineárne konštruovanie dejín literatúry a nahradiť ho pulzačne založeným re-konštruovaním, teda mapovaním literárnohistorických udalostí a stôp ako **situácií**, v ktorých sa texty a ich autori ocitali a ktoré mali raz *latentnú*, inokedy *zasa patentnú* povahu a podobu a niektoré zo svojej „skrytosti“ vychádzajú „na svetlo“ až dnes, a to aj vďaka zmenenej metodologickej optike. Jej produktivnosť ukazuje Peter Zajac práve vo svojom výskume slovenskej literatúry a kultúry 19. storočia, predovšetkým tej jeho fázy, ktorá sa u nás zvykne označovať ako národné obrozenie, s dôrazom na obdobie slovenského literárneho romantizmu. Do centra autorovej pozornosti sa dostáva problematika zrodu modernej slovenskej kultúry, ktorý je neoddeliteľne spätý so zrodom modernej slovenskej literatúry, so zárodkami slovenskej vedy o dejinách a súčasne je práve tento čas aj časom vzniku slovenskej národnej politiky. Na každej z týchto úrovní či v každom z týchto rozmerov zvolenej témy vnímame ako podstatnú črtu autorovho prístupu k nej, snahu zbaviť ju mýtického nánosu a pátosu. Ten je totiž vo väzbe na túto tému integrálnou súčasťou slovenskej kultúrnej pamäti. Tento demýtizačný efekt Zajac dosahuje precíznou prácou s dobovým textovým materiálom s cieľom ukázať, že **etickou direktívou** práce kultúrneho historika je to Assmanovo „približovanie sa k pravde“. Práve v duchu spomenutej demýtizačnej intencie je potom potrebné čítať aj názov knihy. Slovo kargo odkazuje do oblasti mýtov a mytológie, ku skupine tzv. kargo-kultov. Bádateľia sa s nimi stretli v južnom Tichomorí, ale aj v Afrike či Ázii, a súvisia s kolonizáciou týchto oblastí. Kargo-kulty patria medzi kulty – mesianistické. Sú to mýty a kulty podrobených a neslobodných a ich podstatou je čakanie na dobré časy, v ktorých budú aj neslobodní môcť participovať na statkoch a kultúre svojich pánov (kolonizátorov). Súčasne sú tieto mýty a na nich založené kulty spojené s radikálnou snahou zabudnúť na vlastnú minulosť. Každá minca má však dve strany a tou druhou je v prípade kargo-mýtov – sklamanie. Kargo (náklad, tovar, bohatstvo) neprichádza, no túžba a nádej zostáva a rituál čakania sa opakuje. Stále a dookola. Odkaz na tento mýtus a rituál „planých nádejí“ je ironickým (teda na reflexii problému založeným) výrazom Zajacovho individuálneho pohybu k literárnohistorickej pravde o dejinách slovenskej literatúry a literárnej kultúry.

Iným typom prelinania sa historiografickej direktívy pravdivosti a etiky je presvedčivé odkrytie neoddeliteľnosti slobody a spravodlivosti. Zajacova analýza etického (ale v tom aj svojho druhu politického) jadra slovenských ľudových rozprávok, s využitím Čepanovho historiografického impulzu, je predvedením zrastenosti motívu odkliatia a spravodlivosti v slovenskej čarovnej rozprávke (napríklad *Popolvár* a *Svetský víťaz*). Tento etický a súčasne politický impulz je zlatou niťou, ktorá sa tiahne celým prítomným súborom a vrcholí analýzou Mihalkovičovej básne *Hamada* a čítaním fotografií Matúša Zajaca, koncentrovaným na podčiarknutie rešpektu „voči každému, i najnepatrnejšiemu človeku“ (s. 315).

Okoľo tejto ústrednej etickej konštanty sa usporadúvajú aj Zajacove analýzy slovenskej literatúry 20. storočia, najmä jeho druhej polovice. Aj tu je podstatným gesto, ktorým sa odstraňujú mýtizujúce nánosy a „naplaveniny“. Práve ich odkrývaním Zajac ukazuje, ako a do akej hĺbky uviazla slovenská literatúra a literárna kultúra v „dlhom 19. storočí“. Preto je v centre autorovej pozornosti Mináčov plebejský konštrukt dejín ako vegetujúceho pretrvania „napriek všetkému“, kde práve toto „**napriek všetkému**“ odkazuje na Štúrovru a Hurbanovu koncepciu Slovenska a Slovákov ako národa, ktorý pretrval, „*odolal ako tie Tatry*“. Mináčov koncept našiel svoj epický výraz v zjavnej podobe najmä v Jarošovej *Tisícročnej včele*, v menej zjavnej no ľahko identifikovateľnej podobe aj v Ballekovom *Pomocníkovi* či Šikulových *Majstroch*. Oproti tomuto, resp. aj tomuto konceptu

veľkých historizujúcich rozprávání stojí, ako ukazujú Zajacove analýzy, literatúra elementárnej ľudskej existencie. Práve toto napätie medzi literatúrou založenou na veľkých dejinných konceptoch (najmä na koncepte historicko-materialistickom) a literatúrou „existenciálnej línie“, pokladá Peter Zajac za kľúčový spor slovenskej literatúry druhej polovice 20. storočia. Spor, v ktorom sa konfrontuje obrodenecký mýtus 19. storočia s modernou kritickosťou, odhaľujúcou prítomnosť kritického individua. Pre literárnu historiografiu ide o podstatné zistenie, ktoré umožňuje vystúpiť z rámca doterajších lineárne založených pokusov o dejiny slovenskej povinovej literatúry.

Kniha *Slovenské kargo* je vedeckou monografiou. Jej usporadujúcim parametrom je metodologické presvedčenie o možnosti poskytnúť vedeckú alternatívu voči lineárnemu konštruovaniu dejín slovenskej kultúry a literatúry. Tu zohráva kľúčovú úlohu inšpiratívny koncept latencií, ktorý v štruktúre doterajších Zajacových metodologických iniciatív tvorí komplement či „súčiastku“ konceptu „pulzačných dejín literatúry“ a dejín literatúry ako synoptickej mapy. Integrálnu súčasť tejto metodologickej iniciatívy, s preukázateľnými historiografickými výsledkami, tvorí jej étos. Peter Zajac je presvedčený, že historiografická re-konštrukcia je „mincou“, ktorej stranami sú pravda a spravodlivosť. Pravdivé vypovedanie o dejinných udalostiach je v jeho chápaní vecí aj spravodlivé, čo samozrejme podčiarkuje známu skutočnosť, že pravda niekedy bolí. Preto vynakladá toľko energie na to, aby na príklade umiestnenia básne *Hamada* do blízkosti oslavnej básne o V. Šabíkovi ukázal, že aj keď sa tieto texty ocitli vďaka ich autorovi Jozefovi Mihalkovičovi vedľa seba, neznamená to, že sa tým rušia radikálne odlišné pozície ich protagonistov v dejinách slovenskej literatúry a kultúry.

Slovenské kargo sa súčasne zaraďuje k predchádzajúcim dvom knihám, ktoré Peter Zajac vydal u László Szigetiho v Kalligrame. Tento fakt nás vracia naspäť k názvu, tentoraz vo väzbe na názvy tých predchádzajúcich kníh. V oboch sa opakuje slovo sen. Prvá (*Sen o krajine*) ho chápe ako produktívny stav, pretože sen a snívanie, ako upozornil M. Foucault, je principiálne spojené so slobodou, sen je „*pohybom slobody k svetlu*“ (Foucault). Takto, ako predstavu, ktorá je na dosah ruky, a preto sa za jej uskutočnenie treba angažovať, videl P. Zajac roky bezprostredne po Novembri 89. Druhá (*Krajina bez sna*), reflektuje toto snívanie cez optiku zlyhaní a hľadá ich zdroje. Tretia, tá ktorú máme aktuálne pred sebou, cez alúziu na mesianistické mýty o kargu, ukazuje zaťatú snahu jej autora ukázať, že aj keď na povrchu sa slovenské snívanie ukazuje ako zmes vyčkávania a túžob vzťahujúcich sa vždy k nejakému záchrancovi, tak latentným podložitím tohto neproduktívneho stavu je dejinami overená schopnosť ľudskej existencie vzoprieť sa, úporná viera, že aj keď pravda bolí, je to jediná cesta, ako sa práve cez túto bolesť a bolestivosť predriapať k spravodlivosti, a teda aj – k slobode.

René Bílik

Prof. PaedDr. René Bílik, CSc.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
811 03 Bratislava
SR
e-mail: bilikreno@gmail.com